

Ádebiyatlar

1. Abdinazimov Sh., Tolibayev X. Lingvokulturologiya. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2024.
2. Юсупова Б. «Паремиология» қарақалпақ халық нақыл-мақаллары тилинің лексика-семантикалық хәм лексика-тематикалық өзгешеликleri. Монография. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2024.
3. Айымбетов Q. Qaraqalpaq naqılları hám maqalları. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1956
4. Kdirbayeva G. «Ман» - «Адам» концептосфераси бирликларининг лингвомаданий ва лингвокогнитив хусусиятлари (инглиз ва қорақалпоқ тиллари мисолида). Ph.D. dissertatsiyası avtoreferati. – Tashkent: 2017.
5. Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995.

REZYUME. Maqolada maqol-matallarda bola konsepti va uning ma'nosi haqida so'z boradi. Unda ota-bobolarimizdan bizga meros bo'lib qolgan maqol-matallar tahlilga tortilib, bola konseptining oiladagi, jamiytdagi tutgan o'rni so'z etilib, pedagogik nuqtai nazardan ham fikrlar ifodasini topgan. Shuningdek, bola konsepsiyasi haqida diniy va ma'naviy jihatdan xalqona tarbiya masalasi ham o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье обсуждается концепт ребёнка и его значение в пословицах и поговорках. В нем анализируются пословицы и поговорки, унаследованные от наших предков, обсуждается роль концепта ребенка в семье и обществе, а также выражены мысли с педагогической точки зрения. Также был изучен вопрос народного воспитания с религиозной и духовной точек зрения о концепции ребенка.

SUMMARY. This article discusses the concept of child and its significance in proverbs and sayings. It analyzes proverbs and sayings passed down from our ancestors, discusses the role of the concept of child in the family and society, and expresses thoughts from a pedagogical perspective. The issue of folk upbringing was also studied from a religious and spiritual point of view regarding the concept of a child.

AWDARMA TEORIYASININ RAWAJLANIW BASQISHLARI HÁM LINGVISTIKALIQ ÁDIS

Sh.A.Erimbetova – tayanish doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: til, tarjima, tarjima bosqichlari, lingvistik metod, lingvomadaniyat, ijod, madaniy interpretatsiya, kognitiv metod, madaniy kod.

Ключевые слова: язык, перевод, этапы перевода, лингвистический метод, лингвокультура, творчество, культурная интерпретация, когнитивный метод, культурный код.

Key words: language, translation, stages of translation, linguistic method, linguoculture, creativity, cultural interpretation, cognitive method, cultural code.

Kirisiw. Awdarma iskerligi insaniyat tariyxında erte dáwirlerden ámelde qollanıw, mádeniyatlar aralıq baylanis hám bilim almasıwdıń ajralmaytuǵın quralına aynalǵan. Awdarma teoriyasınıń rawajlanıwı kóplegen faktorlar tásirinde qalıplesken bolıp, zamanagóy basqishta ol gárezsiz ilim retinde qaraladı. I.S.Alekseeva pikirine qaraǵanda, búgingi kúnde awdarma teoriyası “Háreket hám nátiye retindeǵı awdarmanı úyrenetuǵın barlıq jónelislerdi óz ishine aladı” [6:352]. Dáslep, awdarma lingvistikalıq ekvivalent izlew sheńberinde kórilgen bolsa, házirgi basqishta semantikalıq, pragmatikalıq, stilistikalıq hám de lingvomádeniy komponentler tiykarında bahalanıp atır. I.S.Alekseeva buǵan baylanislı tómendegishe ayıp ótedi: “Awdarma – bul bir til sistemasındaǵı kodtı basqa til sistemasına konvertatsiyalaw bolıp, ol mudamı insan dóretiwshiligi hám tańlawı tiykarında ámelge asadı” [6].

Ádebiyatlar analizi hám metodologiya. Awdarma iskerliginiń teoriyalıq tiykarların tómendegi jantasıwlar quraydı:

1. Lingvistikalıq ádis awdarmanı til sistemaları arasındaǵı formal hám strukturalıq óz ara qatnas retinde kóredi. Ol jaǵdayda zárúrli bolǵan tárep – morfologiyalıq, sintaksislik hám leksikalıq ekvivalentlikti tabıw. Biraq bul ádis geyde mánisti tolıq jetkiziwde shegaralanǵan esaplanadı;

2. Semantika-pragmatikalıq ádiste awdarmashı sózdıń konnotativ hám kontekstualıq mánilerin anıqlaydı. I.S.Alekseeva awdarmanıń kontekstualıq shegaralarına itibar qaratıp, hár bir sóz bir neshe mánide qollanıwı múmkinligin hám awdarmashı sol variantlardan eń sáykesin tańlawı kerekligin ayıp ótedi;

3. Kommunikativlik-funkcionalıq ádiske kóre awdarmanıń tiykarǵı wazıypası – túp tekst avtorınıń kommunikativlik maqsetin basqa til járdeminde jetkiziw bolıp tabıladı. Yaǵnıy, awdarma – bul “maǵlımatlar jetkiziw akti” esaplanadı;

4. Lingvomádeniy ádis hár bir til ayrıqsha mádeniy hám mental kontekstke iye. Solay eken, awdarma processinde bul kontekstti saqlap qalıw, ekvivalent bolmaǵan mádeniy realiyalardı maslastırıw zárúr. I.S.Alekseeva buǵan baylanislı tómendegishe jazadı: “Awdarmashı – bul til járdeminde mádeniyatlar aralıq dálalshı bolıp tabıladı, ol mádeniy tosqınlıqlardı jeńiwge xızmet etedi”. Avtor bul jaǵdayǵa tómendegishe anıqlama beredi: “Awdarmashı óziniń individuallıq estetikalıq kózqaraslarına tiykarlanadı, biraq bul subyektivlik hesh qashan professional etikanı buzbaı kerek” [6]. Awdarma teoriyasınıń búgingi jaǵdayı interdisiplinar ádiske tiykarlanadı. Awdarmashı filolog, mádeniyattanıwshı hám psixolog rolin birlestiredi. Ásirese, kórkem awdarmada jeke usıl, mádeniy tiykarlar hám estetikalıq sesler beyimlesiwshenligi zárúrli áhmiyetke iye.

Awdarma iskerligi tariyxtan insaniyat civilizatsiyasın rawajlandırıwda zárúrli orın iyelegen. V.A.Kazakova awdarma teoriyasın “kommunikativlik iskerliginiń gárezsiz túri” [9:304] dep tán aladı jáne onı tek til birliklerin almastırıw emes, balkı mádeniy, kommunikativlik hám estetikalıq tárepten maslastırıw procesi retinde aytadı: “Перевод выступает как средство межкультурной коммуникации, обладающее своей спецификой и закономерностями функционирования” [9:49].

Awdarma teoriyasınıń rawajlanıw basqışları hám onıń tiykarları bir neshe tariyxıy basqışlar arqalı qalıplesken:

1. Dáslepki basqış – awdarma aktivligi diniy tekstler tiykarında júzege kelgen. Bul basqışta awdarma sózbe-sóz, tekstti ilajı barınsha tolıq jetkiziwge qaratılğan bolğan. V.A.Kazakova bul basqışta ádebiy sıpatları (yaǵnıy, sózbe-sóz) tiykarǵı kriteriya bolǵanın belgilegen edi;

2. Lingvistikalıq basqış (XX ásir) – awdarma til sisteması retinde úyrenilip baslandı. Ol jaǵdayda awdarmanın strukturalıq hám leksikalıq ekvivalentligi tiykarǵı ilimiy kriteriya retinde qaraladı. Bul basqışta awdarma teoriyasınıń klassikalıq wákilleri A.V.Fedorov, R.K.Minyar-Beloruhev, V.N.Komissarov bolıp, olar til birliklerin izbe-iz analiz etiw arqalı teoriyalıq tiykarlar jaratqan;

3. Kommunikativlik hám funkcionallıq basqış – awdarma pragmatikasına itibar kúsheytilgen. Awdarmanın “maqsetli auditoriya”ǵa beyimlesiwi, kommunikativlik kontekst hám baylanıs mıtajlikleri esapqa alınadı. V.A.Kazakova bul basqıştı tómendegishe sıpatlaydı: “Современная теория перевода исходит из функциональной направленности перевода, где определяющими становятся не языковые, а коммуникативные факторы” [9:121];

4. Lingvomádeniy hám kognitivlik basqış - awdarma procesi tek ǵana til birliklerin emes, bálki milliy mádeniy identifikatorlardı da jetkeriwge hárezet etedi. Awdarmashı ápiwayı kodtı alıstırmaydı, bálki máni hám mádeniyatı basqa kontekstke kóshiredi. V.A.Kazakova bul procesi “awdarmashınıń mádeniyatlar aralıq mediator” retindegi roli menen baylanıstıradı.

Talqılaw. Lingvistikalıq ádistiń abzallıqları hám shegaraları awdarma teoriyasınıń áhmiyetli máselelerinen esaplanadı, bunda lingvistikalıq qatnas teksttiń strukturalıq hám semantikalıq sáykesligin úyreniwge qaratılğan bolıp, jańa baǵdardaǵı izertlewlerge járdem beredi. Bunda tiykarǵı itibar – til birlikleriniń muwapıqlıǵı hám ekvivalentlik dárejesine qaratıladı.

V.N.Komissarovtıń “Современное переводоведение” atlı ilimiy jumısında awdarma teoriyası XX ásirdiń ekinshi yarımınan baslap ǵárezsiz ilimiy jónelis retinde qalıpleskenin atap ótedi. Bul processta V.N.Komissarov awdarma iskerliginiń teoriyalıq, ámeliy hám metodologik táreplerin keń kólemde jarıtqan jetekshi ilimpazlardan biri bolıp tabıladı.

1. Diniy awdarma basqışı (antiquity - XIX ásir) – bul dáwirde tekstler tiykarınan diniy hám filosofiyalıq xarakterge iye bolǵan awdarma “sakral tekstler” mazmunın saqlap qalıw maqsetinde ámelge asırılǵan. Bul basqışta ekvivalentlik túsiniǵı kóbirek psixikalıq-mádeniy sanaǵa tiykarlanǵan;

2. Lingvistikalıq basqış (1950-1960-jıllar) – awdarma filologiya kózqarasınan analiz etiw baslanadı. V.N.Komissarov bul dáwirde awdarma tiykarǵı struktura hám semantikalıq teńlik arqalı úyrenilgenin belgilep ótedi: “Перевод рассматривается как простая замена единиц одного языка на эквивалентные единицы другого языка на всех уровнях”;

3. Kommunikativlik qatnas basqışı – awdarma tek kod alıstırıw emes, bálki informacianı jetkeriw quralı retinde túsiniw baslandı. Bul qatnasta tiykarǵı pát xabardı jetkeriw sapasına qaratılǵan;

4. Funkcionallıq qatnas – awdarma analizinde avtor niyeti, tekst janrı, auditoriya mıtajlikleri itibarǵa alınadı.

V.N.Komissarov awdarma strategiyların “funkcionallıq teńlik” arqalı bahalaydı;

5. Lingvomádeniy hám intermádeniy qatnas – awdarmashı eki mádeniyat arasındǵı baylanıstırıwshı retinde ayıladı. Mádeniy konnotaciylar, realiyalar, mentalitet ayırıqshalıǵı bul basqışta tiykarǵı obyektke aylanadı [9:384].

A.V.Garbovskiy óziniń “Теория перевода” atlı jumısında awdarma teoriyasınıń tariyxıy dáwirleri haqqında sóz etedi. Awdarma teoriyası ásirler dawamında rawajlanıp, búgingi kúnde interdisiplinar qatnasqa iye bolǵan quramalı tarawdıń biri esaplanadı. A.V.Garbovskiydiń atap ótiwinshe, awdarma bul “insan intellektualıq iskerliginiń til arqalı ámelge asırılatuǵın kommunikativlik akti esaplanadı” [8:32]. Awdarma teoriyasınıń rawajlanıw basqışları A.V.Garbovskiy teoriyası tiykarında tómendegishe klassifikaciyanadı:

1. Sap lingvistikalıq basqış (1950-1960-jıllar): Bul dáwirde awdarma lingvistikalıq teńlik sheńberinde túsiniwgen. Awdarmashı tiykarǵı wazıypası sózler hám grammatikalıq strukturalardı basqa tilde uyqas ekvivalent penen alıstırıw bolǵan. “Лингвистическая теория перевода изучает перевод как результат и как процесс с точки зрения языка – системы знаков” [8:41].

2. Semantikalıq hám pragmatikalıq basqış (1970-1980 jıllar). Bunda, awdarma til birlikleriniń tek ǵana forması emes, bálki olardıń mánisi, konnotaciyası hám kommunikativlik konteksti menen baylanıladı;

3. Funkcionallıq hám diskursivlik basqış (1990-jıllar hám keyin). Bunda, awdarma procesi social-kontekstualıq ortalıqta analiz etilip baslanadı. A.V.Garbovskiy sonday jazadı: “Тексты нельзя переводить вне социокультурного контекста: каждый текст – это акт коммуникации, обусловленный ситуацией и участниками общения” [8:45];

4. Kognitivlik hám lingvomádeniy basqış (házirgi basqış). Bunda, awdarmashı – tek ǵana kod alıstırıwshı emes, bálki mádeniy oylaw hám mentalitetler arasındǵı dálalshı. Awdarma tek filologiya menen emes, bálki psixolingvistika, kognitivlik lingvistika, mádeniyattanıw menen de baylanısqan.

A.V.Garbovskiy ayıp ótkeni sıyaqlı, zamanagóy awdarma teoriyası – bul integraciyalasqan qatnasqa tiykarlanǵan pán. Lingvistikalıq qatnas awdarmashınıń til qurılısı menen tanıstırsa, mádeniyattanıw hám kommunikativlik qatnaslar bolsa awdarmashınıń kontekstte hárezet etiwge úyretedi.

Jergilikli zamanagóy awdarma teoriyasınıń rawajlanıwında kórkem tekstler hám mádeniyatqa tán birliklerdiń awdarması bólek orındı iyeleydi. Atap aytqanda, E.Ochilov hám N.Xodjayeva tárepien awdarma teoriyasınıń tiykarları [2], ásirese lingvistikalıq hám kommunikativlik ádisler keń jarıtıladı. Avtorlar awdarmanı tek ǵana til negizinde emes, bálki sociomádeniy hádiyse retinde bahalaydı.

Z.Q.Abduqobilova hám J.K.Solijonov bolsa “Garri Potter” romanı awdarması misalında [3:176-180] lingvo-perspektivlik transformaciylarǵa itibar qaratıp, sıyırshılar obrazın jetkeriwde mádeniy hám pragmatikalıq adekvatlıqtı támiyinlewde awdarmashı aldında turǵan qıyınshılıqlardı analiz etken.

S.Choriyeva kórkem awdarmada mádeniy máseleler, stilistikalıq qurallar hám konnotaciylardıń adekvat

awdarmalanıw sıyaqlı mashqalalardı kórsetedi [4:1163-1166]. Bul bolsa lingvistikalıq ádistiń óz-ózinen jetkilikli emesligin tastıyıqlaydı.

F.X.Muratxodjayeva milliy-mádeniy belgilengen leksikalıq birliklerdiń awdarmada semantikalıq, stilistikalıq hám kontekstualıq ózgeriwın úyrenip, transformaciya strategiyaları zárúr ekenligin tiykarlaydı [5:496-499]. Awdarma processinde bul sıyaqlı birliklerdiń tuwrı jetkerilmeytuǵınlıǵın tiykarǵı ekvivalentlik ózgeriwine alıp keliwın ayıp ótedi.

G.A.Sattarova bolsa awdarmada sinekdoxa sıyaqlı stilistikalıq qurallardıń saqlanıwın qıyın dep bahalab, olardıń lingvomádeniy qásiyetlerin inabatqa alıw zárúr ekenligin kórsetedi [1:416-419]. Bunday qurallar awdarmada tek ǵana lingvistikalıq emes, bálki mádeniy interpretaciyaǵa tiykarlangan ádis penen jetkeriw kerek.

Nátiyjeler. Zamanagóy awdarma teoriiyası awdarmanı kóp basqıshlı, interaktiv hám kommunikativ process retinde túsinedi hám joqarıda túrli ilimpazlardıń pikirlerin esapqa alǵan halda, awdarma teoriiyası basqıshpa-basqısh qalıplesken: daslep lingvistikalıq ekvivalentlik kriteriyaları tiykarında qurılǵan bolsa, keyinrek pragmatikalıq, funkcionallıq, mádeniy hám diskursivlik ádisler menen bayıtılǵan. Lingvistikalıq ádis tiykarǵı baza retinde saqlanıp qalǵan, bunda awdarmanıń strukturalıq hám grammatika-semantikalıq tiykarların quraydı, biraq bul ádis ózi menen shegaralanbaydı. Awdarmashı – lingvistikalıq dáldalshı emes, al mádeniy interpretator esaplanadı, ásirese kórkem awdarmada, teksttiń emocional-funkcionallıq komponentlerin, avtor niyetin, stilistikalıq baylanısın hám mádeniy realiyalardı jetkeriw kerek boladı.

Tariyxıy processlerde awdarma kóbirek sózbe-sóz, grammatikalıq ekvivalentlik hám leksikalıq uyqaslıq

kriteriyaları tiykarında bahalangan. I.S.Alekseeva bul dáwirde “formal strukturalıq muwapıqlıq” dáwiri dep táriypleydi hám awdarmanı kodtı bir tilden basqasına ótkeriw forması retinde túsindiredi. Biraq V.N.Komissarovtıń atap ótiwinshe, awdarma tek til birlikleri arasındǵı muwapıqlıq emes, bálki kompleks kommunikativlik process bolıp, ol jaǵdayda avtordıń niyeti, teksttiń funkciyası hám auditoriyanıń mádeniy dúnyaǵa kózqarası da sheshiwshi rol oynaydı. Sonıń menen birge, V.A.Kazakova awdarmanı “dóretiwshilik iskerlik” dep bahalap, awdarmashıǵa dóretiwshilik interpretaciya qılıw huqıqın tán aladı, biraq bul erkinlik avtorǵa sadıqlıq principi menen sheklenedi. A.V.Garbovskiy bolsa zamanagóy basqıshda awdarmanı mádeniyatlar aralıq baylanıs forması retinde atap ótedi. Ol awdarmashını “lingvistikalıq kod ózgertiriwshi emes, al mádeniy dáldalshı” retinde bahalaydı [7]. Onıń pikirine qaraǵanda, hár qanday awdarma – bul mádeniy transformaciya bolıp, hárbir birlik tek semantikalıq dárejede emes, al mentalitet, mádeniy stereotipler hám diskursivlik baylanıslar kontekstinde kóriwi zárúr.

Juwmaq. Solay etip, teoriyalıq dereklerdi ulıwmalastırǵan halda aytıw múmkin awdarmanıń teoriyalıq tiykarları lingvistikalıq ádiste qalıplesken bolsa-da, keyingi basqıshlarda semantikalıq, pragmatikalıq, funkcionallıq, lingvomádeniy hám kognitivlik ádisler menen bayıtılǵanın, awdarma tek ǵana til hádiyesi emes, bálki mádeniy, socialıq hám kommunikativlik ortalıqta quramalı dóretiwshilik iskerlik retinde tán alınatuǵının, lingvistikalıq ádis awdarma teoriiyasınıń tayanış elementi retinde saqlanıp qaladı, biraq ol birden-bir metodologiyalıq tiykar bola almaytuǵınlıǵı dáliyllengen.

Ádebiyatlar

1. Sattarova G.A. Ingliz va o'zbek tillarida sinekdoxaning stilistik xususiyatlari va uning tarjima jarayonidagi muammolari. // Международный журнал научных исследователей. 2025. – Т. 10, № 1.
2. Ochilov E., Xodjayeva N. Tarjima nazariyasi: O'quv qo'llanma. – Toshkent: 2022.
3. Abduqobilova Z.Q., Solijonov J.K. Roulingning «Garri Potter va Afsungarlar toshi» romanidagi sehrarlar obrazini ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishning lingvo-perspektiv tahlili. // Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). 2022. – Т. 2, № 3.
4. Choriyeva S. Badiiy tarjima muammolari. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari. 2024.
5. Muratxodjayeva F.X. Madaniy markerlangan lingvomadaniyatshunoslik leksikasi va ularning tarjima transformatsiyasi masalalari. // Formation of Psychology and Pedagogy as Interdisciplinary Sciences. 2024. – Vol. 3, № 30.
6. Алексеева И. С. Введение в переводоведение. – Санкт-Петербург: «Академия», 2004.
7. Гарбовский А.В. Теория перевода (лингвистика и межкультурная коммуникация). – Москва: Изд. МГУ, 2004.
8. Казакова В.А. Практикум по художественному переводу с английского языка. – Москва: «Флинта», 2011.
9. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – Москва: «ЭТС», 2002.

REZYUME. Ushbu maqolada tarjima nazariyasining tarixiy bosqichlari va uning rivojlanish faoliyatining nazariy asoslari haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, tarjima nazariyasi faoliyatida keng qo'llaniladigan lingvistik, madaniyatshunoslik va kommunikativ munosabatning vazifalari bayon etilgan. Lingvomadaniy xususiyatlar, madaniy interpretatsiya, madaniy qarash va ijodiy qobiliyatlar tarjimon faoliyatidagi bo'lishi kerak bo'lgan eng asosiy qobiliyatlar ekani ta'kidlangan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена информация об исторических этапах теории перевода и теоретических основах ее развития. Также изложены задачи лингвистических, культурологических и коммуникативных отношений, широко используемых в деятельности теории перевода. Подчеркивается, что лингвокультурные особенности, культурная интерпретация, культурное видение и творческие способности являются самыми основными способностями, которые должны быть в деятельности переводчика.

SUMMARY. This article provides information on the historical stages of translation theory and the theoretical foundations of its development. The tasks of linguistic, cultural, and communicative relations, which are widely used in the activities of translation theory, are also described. It is emphasized that linguocultural features, cultural interpretation, cultural vision, and creative abilities are the most important abilities that should be present in the translator's activity.